

LAKATLAN SZIGETEK MÁR NINCSENEK

*Oravecz Imre: Halászóember. Szajla. Töredékek egy faluregényhez (1987–1997)
Jelenkor, Pécs, 1998. 462 oldal, 2500 Ft*

Fontos-e valamiről pontosan tudnunk, hogy micsoda? Egy völgyről, egy életérzésről, egy földekbe torkolló utcavégről? Szavakat kell találnunk rájuk, érzéseinkre nevet, a nevekhez viszont újra helyeket és érzéseket. Az önismeret sosem befejezhető folyamat. Fontos ezeket a neveket megtalálnunk, ahhoz fontos, hogy élni tudjunk, hogy ne potyogjunk elrozdált és falból kihúzott szegként a semmibe, két padlódeszka közé. Ezt sugallja, állítja, hirdeti könyvének egészével, ami nem más, mint csökönyös, végsőkéig következetes meghatározási kísérlet, ezt a kényszert tudja, mert a bőrén tapasztalta – és ennek a kényszernek enged Oravecz Imre. Mit akar meghatározni? Egyetlen falut, a világot jelentő falut, ami az ő számára Szajla. A gyerekkort, ami az ő számára Szajla. Egy elveszett életformát, ami az ő számára Szajla. Családjának ki- és hazatelepülési motivációit, ami az ő számukra nem volt más, mint Szajla. Folytathatnánk. Ha tehát egy költő egy átlagosnál lényegesen vastkosabb verseskötvet szentel meghatározási kísérletének, akkor mi sem kerülhetjük meg róla szólvá, hogy megkísérreljük megnevezni, mit is tartunk a kezünkben. Bár van világos képzetünk ennek a könyvnek a mibenlétéről és tétjéről, de nincs rá nevünk, egészen pontosan odaillő szavunk.

Gyakran előfordul, hogy egy szövegről nem lehet teljes biztonsággal megmondani, vers vagy próza. Itt viszont azzal kell szembenéznünk, hogy nem tudjuk, verseskötetet vagy regényt tartunk-e a kezünkben, és olvassunk hol epikába belefeledkező, hol líraian elkalandozó figyelemmel. Regény tehát vagy verseskötet? Mind a kettő. Bár korántsem úgy, hogy valahol a kettő határán volna található. Nem. Eminensen verseskötet a HALÁSZÓEMBER, és jól kimutathatóan regény is. Igaz, a regény az a műforma, melynek nincsenek olyan kialakult kötött formái, mint a versnek vagy akár a novellának, tehát minden jelentős regény szükségszerűen megújít-

ja a regény műfaját, mert új formát teremt, és így minden regényről elmondható, hogy kompozíciója egyszer használható, nem reprodukálható. Regény az, jelenthetnénk ki kis túlzással, ami megújítja a regény műfaját. Ez a verseskötet kétszeresen is megújítja a regényt. Kompozícióját föllazítja, és növeli tehérbíró képességét, ezáltal nemcsak a kompozíció lesz tágasabb, hanem az általa könyvbe fogható világ is. Persze minden regény világa teljes világ, méretében mégis különbözhet. Van, amelyik épület nagyságú, ez a könyv belül faluméretű. A falut pedig nem úgy kell értenünk, ahogy manapság egy települést elképzelünk, pontként a térképen, csak a házakat, környezetüktől elszakítva, hanem épp azzal egységben, a faluhoz itt hozzátartozik a határa is: a földek, a hegyvonulatok, a völgyek. Szajlához hozzátartozik Dre-goly, Darnó-tető, Kiskút, Kalub Alatt, Szagyi és Dolyina. Most tehát nem panaszkodhatunk, hogy nincsenek neveink. Olyan nevek ezek ennek a könyvnek a világában, mint kint a világ végén túl az, hogy Mátra, Kárpátok, Jupiter, Magellán felhő, Paradicsom.

Ebben a könyvben maga a falu elevenedik meg, maga Szajla lesz a regény egyik hőse. Fogalmába beletartozik a meglehetősen tágasnak bizonyuló tér, de beletartoznak lakói is, akik a neveket adták ennek a térnek, és akik egyértelműen használják is ezeket a neveket. Azaz helyesebb volna a múlt idő használata. Hiszen mindez egy már nem létező világ rajza. De ahogy relatív a tér, relatív az idő is ebben a könyvben. Emlékezés és időszánkázás révén egyaránt át- és visszaugorhatunk a létezőből a nem létezőbe ebben a könyvben. A létező itt a múlt és félmúlt, a nem létező a jelen. Szajla nem van, hanem volt. „Egy ötven körüli telkes valamivel a jobbágy-felszabadítás előtt egy téli reggelen arra eszmél a Felvégben, / hogy egyes-egyedül van a kiirtós konyhán, [...] noha felmerül benne, hogy hátha csak véletlenek összejátszása az egész, / hirtelen megretten a szíve, / mert anélkül, hogy tudná, / egy pillanatra a távoli jövőbe, a huszadik század második felébe került.” (TIME WARP.) Ez a rettenet, amit ott az a telkes érez, kilépve a számára otthonos időből, az egész könyv rettenete is, hiszen ugyanerről szól, a szerző számára otthonos időből való kényszerű kilépésről. Ennek a kilépésnek persze számos összetevője van, és

ezek szerint az összetevők szerint változik a versben megszólaló hangok tónusa is. Szó van itt természetesen a gyermekkor elmúlásáról és a közelítő elmúlásról, amiről olyan nagy versek szólnak, mint a kötetzáró KÖZELÍTŐ NAP. Ez a változás véletlenül, de mégis valamiképp szükségszerűen egybeesik azzal, hogy a szerző, a kötet írója elhagyta Szajlát, máshol él: „*harmínckilenc éve élek a Nagy Hídon túl, / lehet, hogy harmínckilenc éve nem létezem*” (KIS HÍD, NAGY HÍD). Egybeesik ez a változás azzal a pusztítással is, amit a szocializmusnak nevezett hatalom érzéketlensége, hozzá nem értése és pusztító közömbössége vitt végbe környezetünkben, fölszámolva régi településszerkezeteket, tradicionális falu- és városképeket, a talaj alatti sziklákig kiirtva erdőket, lakóteleppé alakítva atmoszférával rendelkező városrészeket. („*Már nincs más, csak ami volt, / a falu, a Felvég, az út előttünk*” – ÉLŐ MŰLT.) Úgy néz utána ennek az eltűnő, a semmibe behajtó világnak, hogy a kötet címadó versében a halászembernek: már inkább csak a veszteséget regisztrálva. „*Én még láttam, / de már nem halászott, // ahhoz már túl öreg volt, és nem is lett volna hol, // egymás közt apónak nevezük, // fehér vászonnadrágot, fehér vászoninget hordott, / és ült a háza előtt a padon, [...] mindig elnémultunk, / mikor odaértünk, // még köszönni is elfeledtünk, / mintha nem akartuk volna zavarni, / mintha éreztük volna, / hogy emlékezetében halászik, / fogni szeretne még valamit, / mielőtt elmegy a tó után, / melyet még életében lecsapoltak, // pedig azt se tudtuk, / hogy ő a halászember, // nekem is apám mondta évekkal később, / mikor már meghalt, / és a házát is lebontották.*” Ez a legalább két elmúlási síkot átszakító figyelem és keresés jellemzi a szerző hozzáállását anyagához, a vers nem véletlenül a könyv címadója. A versek beszélője (csak kételkedve merném lírai énnék nevezni) hasonlós a halászemberhez, a szerző a halászember nevét tudó apához, az olvasók pedig az őt magukban átkeresztelő gyerekekhez. Olvasóként tehát visszaszökhethünk oda, abba a szabadságba és történelem vége előtti állapotba, ahonnan a szerző épp kiűzetett. A lírai én öregedése meghozza az olvasó visszafiatalodását. Visszajutásdát abba a korba, amikor talán, paradox módon, még olvasni sem tud, és a dolgoknak nem tudja még a nevét, tehát újat kénytelen adni nekik.

Regénynek nevezük főntebb ezt a köny-

vet, maga Oravecz alcímében faluregénynek mondja. Egész pontosan így adja meg a műfaját: SZAJLA. TÖREDÉKEK EGY FALUREGÉNYHEZ. Szajla – nem pusztán alcímről van szó, hanem műfaj-meghatározásról is. Ezt bontja elemeire és pontatlanítja a még beavatatlank számára a második alcím. A *faluregény* persze nagyon hasznos kifejezés. Névvé tömöríti a tény, hogy ez egy falu regénye. Ugyanakkor azt is jelzi, hogy a falu itt nem pusztán a témát, hanem a regény struktúráját is meghatározza. Úgy következnek benne a versek egymás után, ahogy a házak és telkek Szajla képzeletbeli térképén. Nem falukutatás ez, itt maga a regény válik faluvá vagy a falu regénnyé. Persze ez a biztonságos háttország, a valódi Szajla elképesztő részletgazdagsággal elevenedik meg, egy szociográfus is megirigyelhetné Oravecz Imre anyagismeretét, ami nála ugyanakkor önismeret és kompozíció is.

A változásnak, ami Szajlával és a világgal történik, a kötetben megnevezetük politikaitörténeti vetülete is, a tézesítés. Nem az értelmiségi szemszögéből látjuk azonban, hanem a falu lakóinak naiv pillantásával. Számukra a hatalom végtelen távolságban van, döntései embertől idegen és megfellebbezhetetlen tények. „*Az erdővel is az történt, mint mindennel, / mire a téesz rátepte a kezét, // először az őrzést szüntették meg*”... stb. (AZ ERDŐKRÓL.) Hogy ez a változás itt apokaliptikus méretűvé nőtt, és azonos lett valami nála többel, azt jól mutatja a könyv egyik legkülönösebb verse, az:

ELŐSZÓ

Midón Lőrinc bátyámmal aláírták a belépési nyilatkozatot,

*tiszta volt az ég
zöld ág virított a föld ormain.*

Ebben a szövegben a szerzőnek alig van egy-két saját szava. Vörösmarty versét azonban nem az irodalmi allúzió kedvéért idézi fel a költő, hanem a helyzet párhuzama miatt. Azt a szabadságharcot, amit a múlt században olyan tragikusan elvesztettünk, most újra, végérvényesen elvesztjük. Minden látszat ellenére pusztulással egyenértékű a változás, ami elkövetkezik. És nemcsak a költő számára, hanem a kollektívum számára is, amely épp a kollektivizálással semmisül meg végleg.

Oravecz könyvének váltakozó beszélői, lírai ének gyerekkori környezetéből, ő maga, barátai és barátai, rokonok és elődök, továbbá a jelenkorból szemlélő lírai én, a tárgyi leírások során beszélő regényelbeszélő, épp azáltal lehetnek egy egységes szemlélet részei és részesei, mert a regény, a versekből összeálló mű ezt a kollektívumot szólaltatja meg. Faluregény, és ez ad helyet a különböző nézőpontú versbeszédeknek, ez ad magyarázatot rájuk, és ez rendezi egységre őket.

A mű belső struktúrája így tudja áthidalni azt az ontológiai különbséget, ami egy alkotás és a modelljéül szolgáló jelenség (világdarab) között van. Az első esetében korlátozott számú, de válogatott és elrendezett információ, a második esetében végtelen mennyiségű információ viszonylagos rendezetlenségben. Ennek a regénynek tehát az lenne az újdonsága, hogy megpróbál kinyúlni határain és a világot megváltoztatni? Nem. Az, hogy verseskötet. Nem verses regény, nem eposz, az semmiképp sem: verseskötet. Épp ezért nem nevezhetjük pontosnak a második alcím *töredékek* kifejezését. Ezek nem töredékek, önálló és önállóan is nemegyszer nagy jelentőségű versek, amelyek azonban egy újabb egységet képeznek. A versek valahogy úgy viszonyulnak a belőlük épülő regényhez, mint hangyák a bolyhoz.

Sőt erről a regényről egyenesen azt mondhatnánk, hogy regény szöveg nélkül, ugyanis nem a versek szövegéből áll össze, hanem magukból a versekből, mint építőkövekből, a versek egészéből, eszményéből, az általuk megragadott képekből és fölkellett gondolatokból. Nem cselekményből, nem figurák viszonyából – hanem versekből. Ez a regény nem ábrázol, hanem behelyettesít. Szöveg nélküli regény, mert uralma, mint regénynek, nem terjed ki a versen belüli eseményekre, ahogy a kémia kompetenciája sem vonatkozik az atommagban történő folyamatokra.

Ezt a regényt költő írta, és versekből állította össze, de nem azzal a céllal, hogy egy történetet mondjon el benne. Történet ez is, csak nem néhány emberé, hanem egy kultúráé, vagyis az egész kultúráé is. A költő a világ művilággá változásának történetét rögzíti. Nem az esztétikai határátúlépésre gondolok, ami ebben a könyvben történik, ilyen érte-

lemben nem reflektál saját magára a könyv, mert nem ér rá ilyen apróságokra, hanem arra a változásra, ami a világgal ment végbe századunk második felében. A legelterjedtebb anyag a műanyag lett, esőerdőket irtottak ki, ezrével haltak ki a kis nyelvek, melyek a kiirtott erdőkben és egyebütt éltek, és a nyelvekkel kultúrák semmisültek meg. Az önképe szerint multikulturalitás felé tartó világ, épp ellenkezőleg, mindent, ami még a kultúrákból maradt, egyetlen masszába olvaszt össze, egyetlen, művek nélküli műkultúrába. Miért hozakodik elő a kritikus ezzel az apokaliptikus vízióval, melyet sokan talán meglehetősen túlzónak is vélhetnek? Kénytelen ezt tenni, mert az a mű, amiről ír, az újabb magyar költészet egyik legnagyobb igényű vállalkozása, ugyanezt teszi. Kénytelen az olvasó kibújni a kritikus bájából. Hiszen a költő is kibújt a bájából, lett belőle regényíró, de a regényíró is kibújt, és lett belőle valamástevő, próféta, filozófus a szó nem szak tudós értelmében. A résztől az egész felé tör ez a könyv, főként ez okozza monumentalitását, nem is annyira a terjedelme.

Az egész világ létének letéteményese a költő. Oravecz Imrében mintha még égne valami annak a romantikus feladatkielölésnek a nagyságából és emberfeletti teljesítményekre serkentő erejéből, amit August Wilhelm Schlegel így fogalmazott meg *LEVELEK A KÖLTÉSZETRŐL, A VERSEMÉRTÉKRŐL ÉS A NYELVRŐL* című tanulmányában: „*A költő, ősidők óta úgy vélik művészetének elragadtatott csodálói, a természetnek minden más halandónál kedveltebb gyermeke, az istenek bizalmasa és kövele, és az ő kinyilatkoztatásait közvetíti az embereknek.*” Ott izzik Oraveczben is ez a komolyság és ez a metafizikus emelkedettség, még ha versei első látásra csupaszak és tüntetően dokumentumszerűek is, ott izzik bennük ez a világértelmező fegyelem és világot formálni igyekvő szándék, még ha negatívumként is, még ha az elvégezhető munka átléphetetlen határaként érzélve is ezt a távlatot. Elképzelhetőleg a fent idézett schlegeli gondolatokat legfeljebb úgy újraformálva meri kimondani magában vagy magára vonatkoztatva a költő, ahogy azt nemrégiben Ferenc Győző tette a költészet mai állását taglalva *Élet és Irodalom*-beli EX LIBRIS-ében (1998. nov. 6.): „*Mögöttes, nem provokatív szándékú tézisémet szerint folyamatosan*

széteső és újrendeződő világunkat – teljesen valószínűtlenül – a költészet tartja össze.” Azt nem tudom, van-e ilyen tézise Oravecznek, aki ezt a széteső világot hihetetlen intenzitással és kevés reményt látva, szereplőit legfeljebb a lehetetlenre biztatva mutatja be, nem tudom, visszajut-e hozzá is az a mégiscsak a művében levő bizakodás, amit a kötet egésze sugall.

Léptéke, úrtartalma van ennek a könyvnek. A semmitől a semmiig terjed. Vagyis haláltól halálig. Eliot szavait („*Kezdetemben a vég*”) ez a kötet struktúrájával így egészíti ki: *és a végben is a vég*. Egy múltbeli halállal kezdődik, és egy jövőbelivel fejeződik be. De *a középben is a vég*, hiszen a könyv egészéről is elmondható, ami itt egy nagy család, a BARCZAI-HAD utolsó sarjáról hangzik el: „*őrá hátrult a gyászos feladat, / neki kellett levezényelnie a gazdaság felszámolását, / megtagadnia, elfelednie egy tudást, egy életmódot, egy kultúrát, melyet hada tőkélyre emelű*”. Afféle utolsó mohikán ez a szereplő. Nem így persze a könyv, melynek ez a tárgya a vég, de épp ezért fontos dokumentuma is annak, ami elveszett. Ne essék félreértés, nem irodalmon kívüli erényekért akarom magasztalni Oravecz kötetét (bár mi az, hogy irodalmon kívüli szempont, minden hozzám tartozik, mondhatná az irodalom, ha humorizálni támadna kedve), épp az a kísérlete teszi számomra fontossá ezt a könyvet, hogy kilépjen medréből, előntsön és ezzel megmentsen egy falut a pusztulástól, a feledéstől. Egy falut, egy életmódot, egy kultúrát. Az az érzésem, hogy Oravecz Imre olyat tett, ami minden faluját, régi életét elhagyó embernek, minden asszimilánsnak kötelessége lenne: megörökítette, amit elhagyott, minden városba költöző nevében az emlékeztetünkbe véste, amit a többiek elfelejtettek. Igaz, neki is szembe kell néznie azzal a kérdéssel, amit COMPÓ ANNUS tett föl neki a régiek, idősök, ott maradtak nevében: „*Jaj, Imi-kém, mért mentetek el?*” Bár ő pontosan tudja, hogy nem ennyire egyszerű a helyzet, hiszen könyve ugyanarról a reménytelenségről szól, mint az örömben sírva fakadó öregasszony kérdése. Azt is mondhatnánk, hogy ezt az egy kérdést, ezt az egy elkeseredést fejt ki kicsit nagyobb részletességgel. De ez csak egy önkényesen kiemelt példa, a szöveget bárhol megragadhatnánk, és találhatnánk ilyen mondatokat benne, melyeken egyensúlyozva

meg lehetne tartani az egész nagy építményt. Kacsalábon forgó város.

Benne van ez a regény minden mondatában, bár mégsem azokból épül, ahogy fentebb megmutatni igyekeztünk. Versei azonban vitán felül versek, még hozzá Oravecz Imre-versek. Hangjuk már a költő korábbi köteteiből ismerős: dísztelen, néha szándékosan monoton és a túréshatárig retorikus, azt, amit lírainak nevezünk, hol a tömörséggel, hol a szavak bőségével lefedő és a vers világból kiszorító. Oravecz eddig minden kötetében valami radikálisan mást csinált, mostanra összeállt ebből egy egységes életmű, gömbbé csukódtak elemei. Hogy a szükségesnél sose mondjon többet, azt a HÉJ című kötetben dolgozta ki, hogy a szükségesnél sose mondjon kevesebbet, azt az 1972. SZEPTEMBER-ben. Szajla mint téma, sőt kötetcímadó elem, az EGY FÖLDTERÜLET NÖVÉNYTAKARÓJÁNAK VÁLTOZÁSA című kötetben bukkant föl. Egyébként ez a cím is olyan, hogy rajta egyensúlyozva meg lehetne tartani akár az egész mostani kötetet, lehetne ez a leginkább föld felé eső mondata, bár tudjuk, mindegyik az, még ha közben a földet a téveszesítéskor elvették is. Azt pedig, hogy egy könyv teljes teremtés- és pusztulástörténet legyen, természetesen A HOPIK KÖNYVÉ-ben csinálta meg először a költő. Csakhogy ami ott idegen anyag mesteri földolgozása volt, itt most önelemzés, vallomás, ahogy az 1972-ben. Ezzel a könyvvel nemcsak egy regény jött létre, hanem egy életmű arányai is kiteljesedtek. Az a csökönység és szerénység, ahogy Oravecz kezeli és kezelte anyagát, megemelt, mint a délibáb, és megforgatott a tengelye körül egy falut, mintha egy kisbolygó volna. De a kisbolygó nem a falu, hanem a regény, amivé lett. Forog, és ha tudnánk, mi körül, talán nem is kéne már mást, többet tudnunk. A HALÁSZÓEMBER olyan könyv, amit akár egy lakatlan szigetre is érdemes lenne magunkkal vinnünk, ha nem szólna persze nagy érvénnyel épp arról, hogy lakatlan szigetek már nincsenek.

Vörös István